บ้านเสายองหิน : ซากภูมิทัศน์วัฒนธรรมด่านซ้าย สู่มรดกที่มีชีวิตและบทบาทในสังคมร่วมสมัยชุมชนลุ่มน้ำหมัน

BAN SAO YONG HIN : CULTURAL LANDSCAPE REMAINS OF DAN SAI TOWARDS LIVING HERITAGE AND ROLES IN CONTEMPORARY SOCIETY OF THE LUMNAMMAN COMMUNITY

[1]สุวินัย อินทรศักดิ์ และ [2]ภูวนาท รัตนรังสิกุล

[1]Suvinai Intarasak and [2]Phuvanart Rattanarangsikul

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ประเทศไทย

Silpakorn University, Thailand

[1]suvinai.in@gmail.com, [2]drphuvanart@gmail.com

Received: December 17, 2025; **Revised**: April 10, 2026; **Accepted**: April 12, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งเน้นศึกษาลักษณะของเรือนพื้นถิ่น ที่เกิดจากการผสานกันระหว่างสภาพแวดล้อมทาง ภูมิศาสตร์และการดำรงชีวิตของมนุษย์ ผ่านกรณีศึกษาตำบลด่านซ้าย จังหวัดเลย เพื่อวิเคราะห์ถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสถาปัตยกรรมที่กำลังเลือนหายไป การศึกษาเรือนพื้นถิ่น “บ้านเสายองหิน”ในตำบลด่านซ้าย เป็นการศึกษาลักษณะเฉพาะของเรือนพื้นถิ่นที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาวไทลื้อ ผ่านการปรับตัวให้เข้ากับท้องถิ่นของพื้นที่ตำบลด่านซ้าย โดยการศึกษาจากการสำรวจ สังเกต และสัมภาษณ์ในประเด็นของลักษณะบ้าน ภูมิปัญญาในการก่อสร้างลักษณะเรือนในเชิงรูปทรง ผังและพื้นที่ใช้สอยภายใน การศึกษาลักษณะของ “บ้านเสายองหิน” ในตำบลด่านซ้าย ได้ข้อค้นพบถึงลักษณะบ้านที่เปลี่ยนแปลงไปตามการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงไปตามเทคโนโลยีการก่อสร้างในปัจจุบัน คงเหลือบ้านเสายองหินแบบดั้งเดิมของชาวไทลื้ออยู่ค่อนข้างน้อย ทำให้คุณค่าของภูมิปัญญาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอย่างเช่น

[1] นักศึกษา, หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปะการออกแบบเชิงวัฒนธรรม คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

[2] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาศิลปะการออกแบบเชิงวัฒนธรรม คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บ้านเสายองหินในตำบลด่านซ้าย อาจต้องเก็บไว้เพื่อรักษาให้ได้ศึกษาถึงที่มาทางภูมิปัญญาความเข้าใจในความหมายและอนุรักษณ์ส่งเสริมในเรื่องของการท่องเที่ยวของชุมชน

คำสำคัญ : ภูมิทัศน์วัฒนธรรม, ซากภูมิทัศน์วัฒนธรรม, มรดกที่มีชีวิต

Abstract

This article focuses on studying the characteristics of local houses resulting from the integration of the geographical environment and human lifestyles through a case study of Dan Sai Subdistrict, Loei Province, in order to analyze the local wisdom in architecture that is fading. The study of the local house “Ban Sao yong Hin” in Dan Sai Subdistrict is a study of the characteristics of local houses influenced by the Tai Lue people through adaptation to the locality of Dan Sai Subdistrict. The study uses qualitative research methods by surveying, observing, and interviewing on the issues of house characteristics, construction wisdom, house characteristics in terms of shape, plan, and interior usable space. The study of the characteristics of “Ban Sao yong Hin” in Dan Sai Subdistrict found that the characteristics of the house have changed according to adaptation to the geographical environment of the area, including changes in current construction technology. There are still relatively few traditional Tai Lue houses left, which makes the value of local architectural wisdom such as Ban Saoyong Hin in Dan Sai Subdistrict need to be preserved for study of the origin of wisdom and to promote tourism in the community.

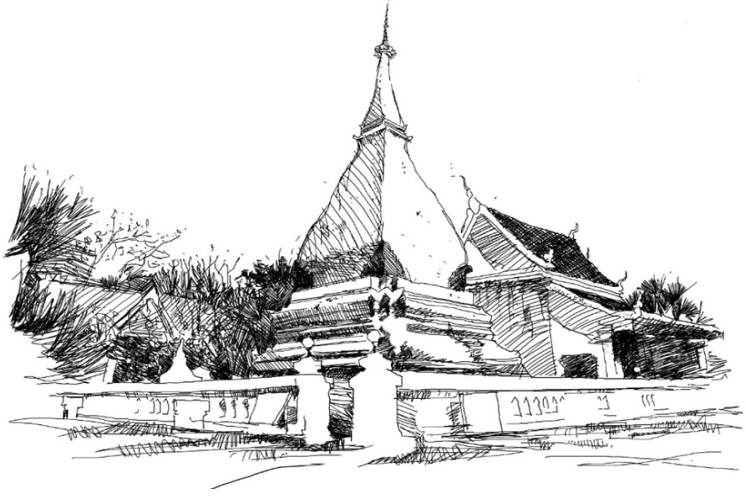
Keywords : Cultural landscape, Cultural landscape remains, Living Heritage

บทนำ

ด่านซ้ายเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดเลย อยู่ทางตอนเหนือของจังหวัดติดกับพื้นที่ของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ลักษณะวิถีชีวิตของชาวด่านซ้ายให้ความสำคัญกับความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม โดยมีวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อต่างๆ ที่สืบทอดต่อกันมาอย่างเหนียวแน่น ด้วยสภาพแวดล้อมของภูมิประเทศ และ ที่ตั้งของอำเภอด่านซ้ายที่เป็นพื้นที่ชายขอบมีแม่น้ำเหืองเป็นแนวกั้น พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สูงและรายล้อมด้วยทิวเขาทำให้การติดต่อกับพื้นที่ภายนอกค่อนข้างยากลำบาก จึงทำให้ด่านซ้ายเป็นพื้นที่ที่ยังคงไว้ด้วยวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม มีการ

เปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ และทำให้ด่านซ้ายยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดีโดยมีปูชนียสถานที่สำคัญคือ พระธาตุศรีสองรัก

คนด่านซ้ายส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากลาวผสมผสานกับคนในพื้นที่ดั้งเดิม เมื่อครั้งที่ก่อสร้างพระธาตุศรีสองรัก ในปี พ.ศ. 2103 ถึงปี พ.ศ. 2106 ในยุคนั้นเป็นช่วงเวลาที่พม่าเรืองอำนาจและมีการรุกรานดินแดนต่าง ๆ เพื่อขยายอำนาจ แผ่นดินกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยมหาจักรพรรดิและแผ่นดินศรีสัตนาคณหุตล้านช้างในรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราชได้กระทำสัตยาธิษฐานว่าจะไม่ล่วงลำดินแดนของกันและกัน พร้อมได้ร่วมกันสร้าง “พระธาตุศรีสองรัก” ริมลำน้ำหมันเป็นดั่งสักขีพยานแห่งสัจจะไมตรี กลายเป็นที่ปกป้องแผ่นดินอาศัย และที่ยึดเหนียวทางจิตใจของชุมชน (ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์, 2546) ราษฎร ชาวไทย และลาวถูกเกณฑ์มาทำงาน สร้างบ้านเรือนและไร่นา เกิดหมู่บ้านต่าง ๆ รอบ ๆ บริเวณองค์พระธาตุ เช่น บ้านนาไทย (ชุมชนชาวไทยกรุงศรีอยุธยา) บ้านนาเวียง (ชุมชนชาวเวียงจันทน์) และบ้านนาผ้าขาว (ที่อยู่ ของบรรดาพระสงฆ์และพราหมณ์ที่มาร่วมทำพิธีสร้างพระเจดีย์) จึงทำให้มีการผสมผสานระหว่างชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ชาวลาวหลวงพระบาง ชาวลาวเวียง ชาวไทลื้อ และชาวไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2548) จะเห็นได้มีร่องรอยของ ภูมิปัญญา ภาษา ประเพณี และ วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ได้รับอิทธิพลมาจากทางฝั่งลาวค่อนข้างชัดเจน

ภาพที่ 1 พระธาตุศรีสองรัก ก่อสร้างในปี พ.ศ. 2103–2106

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมด่านซ้าย

ภูมิปัญญาการก่อสร้างที่อยู่อาศัยที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ด่านซ้าย ซึ่งเกิดจากการใช้ภูมิปัญญาที่ติดมากับชาติพันธุ์ และสภาพแวดล้อมในแบบของด่านซ้าย ชาวบ้านเรียกกันว่า “บ้านเสายองหิน” เป็นภูมิปัญญาที่ปรากฏในหลาย ๆ พื้นที่โดยสันนิฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากชาวไทลื้อ ซึ่งอยู่บริเวณตอนใต้ของจีน ที่เมืองเชียงรุ่งในเขตสิบสองปันนามีมณฑลยูนานเป็นศูนย์กลาง กลุ่มชาวไทลื้อบางส่วนได้อพยพเพราะถูกกวาดต้อนลงมาอยู่ทางตอนเหนือของลาว จึงนำภูมิปัญญาการก่อสร้างนี้ติดตัวมาด้วย ลักษณะการปลูกสร้างบ้านเสายองหินในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันออกไป ตามลักษณะทางภูมิประเทศและการผสมผสานกันทางวัฒนธรรม ในพื้นที่อำเภอด่านซ้ายก็มีลักษณะที่เป็นแบบอย่างเฉพาะตัว ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้จะค้นหาลักษณะเฉพาะและที่ตั้งของบ้านเสายองหินในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย เพื่อการอนุรักษ์และต่อยอดทางภูมิปัญญา

ภาพที่ 2 แสดงแผนที่การอพยบโยกย้านถินฐานจากสิบสองปันนา

บทความนี้เลือกศึกษาศิลปวัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรมของบ้านเสายองหิน วัตถุประสงค์เพื่อ สำรวจและ วิเคราะห์เรือนพื้นถิ่นบ้านเสายองหิน เพื่อความเข้าใจในภูมิปัญญาทำให้เล็งเห็นและเข้าใจในคุณค่าของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สามารถเป็นแนวทางเพื่อการอนุรักษ์และต่อยอดภูมิปัญญาต่อไป ขอบเขตของการศึกษาคือ ศึกษาพื้นที่ที่ตั้งของบ้านเสายองหินในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย บริเวณชุมชนลุ่มน้ำหมัน เป็นการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิปัญญาบ้านเสายองหิน ที่มาวิธีการในการก่อสร้าง จากชาวบ้าน ผู้อาวุโส ช่างชุมชน และปราชญ์ชาวบ้าน

บ้านเสายองหินพบได้ในหลายพื้นที่ เช่น อำเภอเชียงแสน อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย อำเภอปัว จังหวัดน่าน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดพะเยา จังหวัดลำปาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการอพยบมาตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อเป็นหลัก ภูมิปัญญาการก่อสร้างของชาวไทลื้อนั้นมีความเป็นเอกลักษณ์คือ นิยมสร้างด้วยไม้ยกใต้ถุนสูงตัวบ้านตีปิดด้วยฝาไม้ บางส่วนเป็นระแนงไม้เพื่อระบายอากาศ โครงสร้างจะเข้าไม้แบบตอกเข้าลิ่ม สลักไม้สอดเข้าลิ่ม

จะไม่ใช้ตะปูหลังคาบ้านสร้างจากไม้ทรงจั่ว เอกลักษณ์ที่ชัดเจนคือ เสาบ้านที่สร้างจากไม้เนื้อแข็งตั้งอยู่บนหิน ซึ่งจะไม่สัมผัสกับพื้นดินโดยตรง จึงเรียกว่า *“บ้านเสายองหิน”* บางพื้นที่เรียก *“เฮือนเสายองหิน”* ซึงชาวบ้านมีความเชื่อที่ส่งต่อกันมาว่า หากว่าเสาไว้บนหินจะช่วยป้องกันแรงลมแผ่นดินไหว เพราะฐานหินกับตัวเสาที่สัมผัสกันจะเกิดความยืดหยุ่น นอกจากนี้ยังช่วยป้องกันความชื้นและปลวก เพราะเสาบ้านไม่ได้สัมผัสกับพื้นดินโดยตรง (ส่งศักดิ์ อ่อนสุวรรณ, 2562)

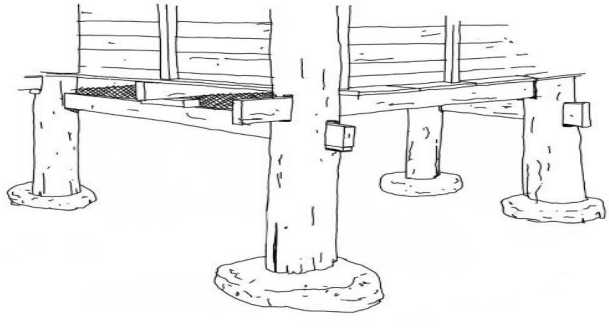

ภาพที่ 3 แสดงตัวอย่างลักษณะบ้านไทลื้อ

ลักษณะทางกายภาพของบ้านเสายองหิน

บ้านเสายองหินในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นสิ่งที่สามารถสะท้อนเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ติดมากับชาติพันธ์และการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม (ขนิษฐา ปานศรี, 2559)

1. โครงสร้างของบ้าน บ้านเสายองหินมีลักษณะเป็นเรือนไม้ยกพื้นสูง มีฐานรากหลักที่ทำจากหินธรรมชาติ (เรียกว่า "เสายองหิน") ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของบ้านประเภทนี้ โครงสร้างบ้านใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้สักหรือไม้มะค่า ที่มีความคงทนหลังคามักมุงด้วยใบจากหรือกระเบื้องดินเผา ตัวบ้านทั้งหมดใช้การเข้าไม้แบบตอกเข้าลิ่ม สลักไม้สอดเข้าลิ่ม จะไม่ใช้ตะปู

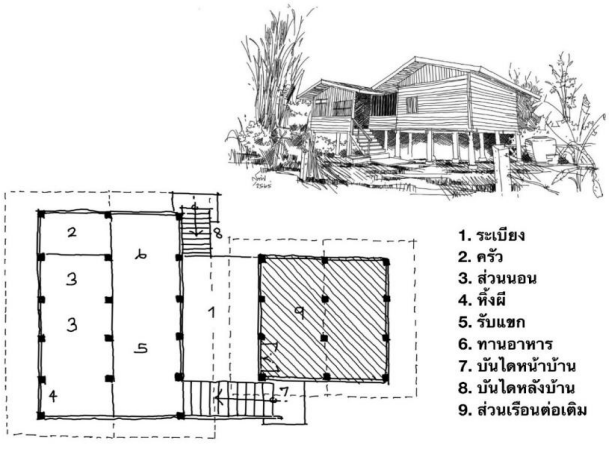

ภาพที่ 4 แสดงโครงสร้างบ้านเสายองหิน

2. เสาหิน (เสายองหิน) ฐานของเสาเป็นหินธรรมชาติที่ขุดหาได้จากบนภูเขาและเจียระไนปรับแต่งมีความแข็งแรงเหมาะสมกับการรับน้ำหนักของบ้านลักษณะของเสาหินมักมีฐานกว้างเพื่อกระจายน้ำหนักและมีผิวหยาบเพื่อป้องกันการลื่น

3. วัสดุท้องถิ่น การก่อสร้างบ้านเน้นการใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น หินจากแม่น้ำหรือภูเขา และไม้จากป่าใกล้เคียง วัสดุเหล่านี้สะท้อนถึงการพึ่งพาธรรมชาติ

4. การวางผังบ้าน บ้านเสายองหินมักสร้างในพื้นที่สูงหรือใกล้ภูเขา เพื่อหลีกเลี่ยงน้ำท่วมและเพิ่มความเย็นสบาย การวางผังบ้านทำตามหลักความเชื่อและยังคำนึงถึงทิศทางลมแสงแดดเพื่อให้บ้านอยู่สบาย

ภาพที่ 5 แสดงผังบ้านเสายองหิน

การผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรม และ ธรรมชาติของบ้านเสายองหิน

ส่งศักดิ์, 2562. กล่าวไว้ว่า รูปแบบและองค์ประกอบของเรือนพื้นถิ่น สะท้อนถึงปัจจัยที่มาในหลากหลายมิติอาทิ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ความเชื่อ ทรัพยากร ภูมิปัญญาเชิงช่าง ซึ่งปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้น เกี่ยวพันกันจนไม่สามารถแยกออกกันได้ บ้านเสายองหินเป็นตัวอย่างของการออกแบบที่สะท้อนถึงการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ซึ่งเกิดจากการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิประเทศในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย ลักษณะการผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของบ้านเสายองหินในด่านซ้ายมีดังต่อไปนี้

1. การเลือกพื้นที่ตั้งบ้าน บ้านเสายองหินมักตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะทางภูมิทัศน์เอื้อต่อการดำรงชีวิต เช่น เชิงเขาหรือที่สูงซึ่งปลอดภัยจากน้ำท่วม การตั้งบ้านบนพื้นที่สูงยังช่วยป้องกันปัญหาสัตว์ป่า และเพิ่มทัศนียภาพที่ดีต่อการอยู่อาศัย

2. การออกแบบให้กลมกลืนกับธรรมชาติ โครงสร้างบ้านยกพื้นสูงทำให้บ้านดูเบาและโปร่ง ช่วยให้ลมไหลผ่านได้สะดวกและลดความร้อน บริเวณใต้ถุนบ้านเปิดโล่งถูกใช้เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ เช่น การพักผ่อน เก็บของ หรือเลี้ยงสัตว์ ซึ่งช่วยลดผลกระทบต่อพื้นที่ธรรมชาติโดยรอบ การเลือกใช้หลังคาทรงสูงหรือหลังคาจั่วช่วยระบายความร้อนและรองรับฝนได้ดีสอดคล้องกับภูมิอากาศในเขตด่านซ้ายที่มีทั้งฤดูฝนและฤดูหนาวที่เย็นจัด

3. ความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและธรรมชาติ พื้นที่รอบบ้านมักปลูกต้นไม้พื้นถิ่น เช่น ไม้ผลหรือไม้ยืนต้น ซึ่งให้ร่มเงาและสร้างความเป็นธรรมชาติ ผู้อยู่อาศัยมักสร้างระบบน้ำที่เชื่อมโยงกับลำธารใกล้บ้านหรือเก็บน้ำฝนไว้ใช้ในการดำรงชีวิต การออกแบบพื้นที่อยู่อาศัยให้เข้ากับธรรมชาติสะท้อนถึงวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

4. สถาปัตยกรรมที่เคารพธรรมชาติ บ้านเสายองหินไม่ได้แค่ปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติแต่ยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมโดยลดการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็นการใช้เสาหินที่มีความแข็งแรงทนทานช่วยลดการสร้างใหม่บ่อยครั้งโดยวัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ ลิ่มไม้ และหิน ลดผลกระทบต่อธรรมชาติในระยะยาว

การผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมและธรรมชาติของบ้านเสายองหินแสดงให้เห็นถึงการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ทั้งการออกแบบที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมและการใช้วัสดุในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การนำหินที่ใช้เป็นฐานรองรับเสาเกิดจากการขึ้นไปหาหินจากบนภูเขา เช่นเดียวกับการหาของป่าเพื่อดำรงชีวิตของคนในชุมชน บ้านเสายองหินจึงไม่ได้เป็นเพียงที่อยู่อาศัย แต่ยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในพื้นที่ด่านซ้าย

ผลกระทบทางวัฒนธรรมของบ้านเสายองหิน

บ้านเสายองหินในด่านซ้ายไม่ได้เป็นเพียงโครงสร้างทางกายภาพ แต่ยังเป็นศูนย์กลางของชีวิตทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดเอกลักษณ์และการดำรงอยู่ของชุมชนในพื้นที่ ซึ่งมีผลกระทบทางวัฒนธรรมที่สำคัญดังนี้

1. บทบาทในชีวิตประจำวันและวัฒนธรรมชุมชน ศูนย์กลางครอบครัวและชุมชนบ้านเสายองหินมักเป็นพื้นที่สำหรับกิจกรรมครอบครัว เช่น การรวมตัวกันในงานพิธีหรือการพักผ่อน ทำให้บ้านไม่ได้เป็นเพียงที่อยู่อาศัย แต่ยังเป็นสถานที่สำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ภายในครอบครัว การเลี้ยงสัตว์และเกษตรกรรม ใต้ถุนบ้านถูกใช้สำหรับเก็บเครื่องมือทางการเกษตรหรือเลี้ยงสัตว์ ซึ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรมการพึ่งพิงธรรมชาติและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

2. ความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและความเชื่อ บ้านเสายองหินเป็นสถานที่จัดพิธีกรรมสำคัญ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาบรรพบุรุษ การสร้างบ้านเสายองหินยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องฮวงจุ้ยและการวางผังบ้านที่เคารพธรรมชาติ เช่น การหันบ้านไปทางทิศที่เหมาะสมเพื่อรับพลังงานดี

3. การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและผลกระทบต่อการสืบทอด การลดลงของบ้านเสายองหินเกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจและความสะดวกสบายในยุคใหม่ ทำให้คนรุ่นหลังนิยมสร้างบ้านคอนกรีตแทนการอยู่อาศัยแบบเรือนพื้นถิ่น ส่งผลให้รูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมค่อย ๆ สูญหาย ซึ่งเป็นแนวโน้มเดียวกับปรากฏการณ์การเสื่อมถอยของเรือนพื้นถิ่นไทยในหลายภูมิภาค (ภูมิชาย, 2553; จันทนีย์, 2544) การหายไปของบ้านเสายองหินยังทำให้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับกระบวนการคัดเลือกหิน การเตรียมพื้นที่ฐานราก และเทคนิคการประกอบโครงสร้างที่อาศัยทักษะช่างฝีมือท้องถิ่นไม่ถูกสืบทอดอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากจำนวนช่างผู้เชี่ยวชาญลดลงและขาดระบบการถ่ายทอดความรู้ (วีระ, 2554) นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่อยู่อาศัยยังส่งผลต่อวัฒนธรรมชุมชนโดยตรง เพราะทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิม เช่น การใช้ใต้ถุนบ้านเพื่อพักผ่อน เก็บของ ทำกิจกรรมครัวเรือน หรือเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเคยเป็นพื้นที่สังคมสำคัญของเรือนยกพื้นในด่านซ้ายและพื้นที่อีสาน เริ่มลดบทบาทลงตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและรูปแบบครอบครัวในยุคสมัยใหม่ (ณัฐวดี, 2561)

4. บ้านเสายองหินเป็นวัฒนธรรมที่ต้องการการอนุรักษ์ เพื่อให้คนรุ่นใหม่เข้าใจถึงคุณค่าของสถาปัตยกรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิม การอนุรักษ์ที่มีความหมายแท้จริงจึงต้องระมัดระวังไม่ให้บ้านเสายองหินถูกทำให้กลายเป็นเพียง “สินค้าเชิงท่องเที่ยว” ดังที่เห็นได้จากกรณีการสร้าง “บ้านจำลอง” หรือการนำเสนอเฉพาะองค์ประกอบทางกายภาพที่ดึงดูดสายตา ขณะที่ความหมายเชิงลึกเกี่ยวกับระบบความเชื่อ วิถีชีวิต หรือภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่น การคัดเลือกหิน การวางทิศ การใช้พื้นที่ใต้ถุน และความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับภูมิทัศน์ท้องถิ่นกลับถูกละเลยหรือถูกนำเสนอไม่ครบถ้วน

การลดทอนลักษณะนี้อาจทำให้วัฒนธรรมถูกมองเป็น “วัตถุ” มากกว่า “บริบททางชีวิต” ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง “ภาวะการบดบังทางวัฒนธรรมในระดับความหมาย” ที่ สุวินัย (งานวิจัยอยู่ระหว่างดำเนินการ) อธิบายว่าเป็นภาวะที่เนื้อหาทางวัฒนธรรมถูกลดทอนจนเหลือเพียงภาพแทนหรือสัญลักษณ์ภายนอก โดยไม่เชื่อมโยงกับบริบท คุณค่า และรากฐานทางวัฒนธรรมเดิมอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่ง ชุมชนบางแห่งได้เริ่มฟื้นฟูบ้านเสายองหินให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างระมัดระวัง ผ่านการเก็บรักษาบ้านเสายองหินดั้งเดิม การบูรณะด้วยวัสดุและเทคนิคที่ใกล้เคียงต้นแบบ ตลอดจนการจัดนิทรรศการและกิจกรรมการศึกษาเพื่อสร้าง

ความตระหนักรู้ แนวโน้มดังกล่าวมีส่วนช่วยลดความเสี่ยงของการบดบังทางความหมายและนำการอนุรักษ์ให้กลับคืนสู่รากทางวัฒนธรรมที่แท้จริงมากขึ้น

5. ผลกระทบต่อการท่องเที่ยว การสูญเสียบ้านเสายองหินอาจลดความดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวที่ต้องการสัมผัสวิถีชีวิตดั้งเดิม เนื่องจากความน่าสนใจอาจไม่ใช่เพียงแค่รูปแบบสถาปัตยกรรมภายนอก แต่คือบริบททางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ วิถีชีวิต และความหมายที่สั่งสมในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม แม้บ้านเสายองหินบางหลังจะยังคงถูกรักษาไว้ แต่รูปแบบการนำเสนอที่ถูกทำให้กลายเป็นเพียง “ภาพแทนเพื่อการท่องเที่ยว” มากกว่าการสะท้อนรากเหง้าวัฒนธรรมอย่างแท้จริง อาจนำไปสู่ *“การบดบังทางวัฒนธรรม”* ในระดับเนื้อหาซึ่ง สุวินัย (งานวิจัยอยู่ระหว่างดำเนินการ) อธิบายว่า เป็นภาวะที่คุณค่าทางวัฒนธรรมถูกลดทอน เหลือเพียงองค์ประกอบที่ดึงดูดสายตา ไม่ได้เชื่อมโยงกับความหมายและบริบทเดิมของวิถีชีวิตชุมชน

ดังนั้น การพึ่งพาการท่องเที่ยวโดยปราศจากการตีความทางวัฒนธรรมที่รอบด้าน อาจทำให้บ้านเสายองหินสูญเสียทั้งมูลค่าทางกายภาพและความหมายเชิงสัญลักษณ์ จนนำไปสู่ภาพลักษณ์ของ *“วัฒนธรรมเพื่อการบริโภค”* ที่มาบดบัง *“วัฒนธรรมที่มีชีวิต”*

ภาพที่ 6 แสดงภาพบ้านเสายองหินที่ยังมีผู้อาศัยอยู่ บ้านนาฮี ตำบลนาหมูม่น อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

บ้านเสายองหินเป็นมากกว่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เพราะยังสะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเชื่อและอัตลักษณ์ของชุมชนด่านซ้าย การสูญเสียบ้านเสายองหินไม่เพียงกระทบต่อสภาพกายภาพของพื้นที่ แต่ยังส่งผลต่อความต่อเนื่องของวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หากไม่รีบดำเนินการอนุรักษ์ อาจทำให้มรดกทางวัฒนธรรมนี้หายไปอย่างถาวร

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการล่มสลายหรือการคงอยู่ของบ้านเสายองหิน

บ้านเสายองหิน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางภูมิปัญญา สถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมของอำเภอด่านซ้าย กำลังเผชิญกับทั้งปัจจัยที่จะช่วยในการอนุรักษ์และทั้งปัจจัยที่จะเร่งให้เกิดการล่มสลาย โดยแบ่งปัจจัยเหล่านี้ออกเป็นทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกได้ ดังนี้

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการล่มสลายของบ้านเสายองหิน

1.1 การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ความสะดวกสบายที่แตกต่าง คนรุ่นใหม่มีความต้องการที่อยู่อาศัยที่สะดวกสบายและทันสมัยมากขึ้น เช่น บ้านปูนที่มีระบบน้ำและไฟฟ้าครบครัน ทำให้บ้านเสายองหินถูกมองว่าเป็นโครงสร้างที่ล้าสมัย วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปทำให้พื้นที่ใต้ถุนบ้านซึ่งเป็นจุดเด่นของบ้านเสายองหินถูกละเลย บ้านสมัยใหม่ไม่นิยมมีพื้นที่ใต้ถุนบ้านเหมือนสมัยก่อน

1.2 การขาดการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ช่างฝีมือที่ลดลง ช่างผู้เชี่ยวชาญในการสร้างเสายองหินเริ่มลดจำนวนลง เนื่องจากไม่มีคนรุ่นใหม่ที่สนใจเรียนรู้ทักษะนี้ต้นทุนและเวลาในการสร้างบ้านเสายองหินต้องใช้เวลานานมีต้นทุนสูงเมื่อเทียบกับบ้านปูน จึงทำให้ประชาชนส่วนใหญ่เลือกใช้วิธีการสร้างบ้านที่ง่ายกว่า

1.3 ผลกระทบจากเศรษฐกิจและการพัฒนาเมือง ความกดดันจากการขยายตัวของเมือง การพัฒนาพื้นที่ในเชิงพาณิชย์และการขยายตัวของเมือง ทำให้บ้านเสายองหินถูกแทนที่ด้วยโครงสร้างสมัยใหม่ การขาดแหล่งทุนสนับสนุน การอนุรักษ์และฟื้นฟูบ้านเสายองหินมักไม่ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ เนื่องจากไม่เห็นความสำคัญจากภาครัฐ

2. ปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมการคงอยู่ของบ้านเสายองหิน

2.1 ความสำคัญทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ความเชื่อที่ยังคงอยู่บ้านเสายองหินยังคงมีบทบาทในพิธีกรรมทางจิตวิญญาณบางประการ เช่น การบูชาผีบ้านผีเรือน ซึ่งยังคงมีผู้สูงอายุในชุมชนปฏิบัติอยู่ การเชื่อมโยงกับเอกลักษณ์ชุมชน บ้านเสายองหินเป็นสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์ท้องถิ่นในด่านซ้าย ทำให้คนบางกลุ่มยังคงเห็นคุณค่าและพยายามอนุรักษ์

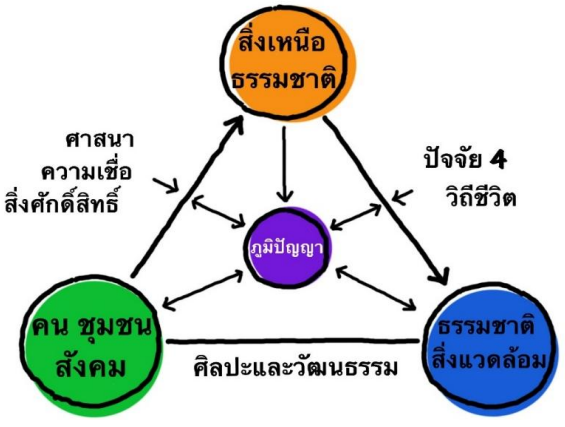
2.2 การสนับสนุนจากภายนอก การส่งเสริมการอนุรักษ์จากภาครัฐและองค์กร การสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ เช่น การขึ้นทะเบียนบ้านเสายองหินเป็นโบราณสถานหรือการให้เงินสนับสนุนเพื่อฟื้นฟูบ้านเสายองหิน ช่วยกระตุ้นให้ชุมชนหันมาอนุรักษ์และการใช้บ้านเสายองหินเป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยนำบ้านเสายองหินมาเป็นจุดเด่นในการดึงดูดนักท่องเที่ยวได้

2.3 การฟื้นฟูความรู้และทักษะท้องถิ่น การศึกษาและการถ่ายทอดภูมิปัญญา การจัดกิจกรรมอบรม หรือการทำเวิร์กช็อปเกี่ยวกับการสร้างเสายองหิน การพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนท้องถิ่นเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ และการร่วมมือระหว่างชุมชนทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าของ

บ้านเสายองหิน การฟื้นฟูอาจทำได้โดยการรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งโครงการอนุรักษ์ เช่น การฟื้นฟูบ้านตัวอย่าง

แนวคิดการจัดการทางภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นองค์ความรู้ที่มีความหมายเดียวกันกับองค์ความรู้พื้นบ้าน (Keyes,1989 อ้างใน ชยันต์ วรรธนะภูมิ, 2540:8-11) ได้ให้ความหมายของความรู้พื้นบ้านว่า คือ ความคิด ความเข้าใจ ทัศนคติที่ได้พัฒนาก่อนก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความหมาย เช่นเดียวกับ ความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (Practical Thought) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้ พื้นบ้านจะดีหรือจะมีประสิทธิภาพอย่างไรจะต้องวัดกันที่ว่า สิ่งนั้นเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตประจำวันมากน้อยเพียงใด

ภาพที่ 7 ความสัมพันธ์ในลักษณะของภูมิปัญญา (ดัดแปลงจาก เทื้อน ทองแก้ว, ม.ป.ป.)

แนวคิดการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อรักษาและส่งต่อให้คงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม สามารถแบ่งออกเป็น 4 แนวทางสำคัญ ได้แก่

1. การบูรณาการภูมิปัญญาเข้ากับระบบปัจจุบัน ทั้งในด้านการศึกษาและเศรษฐกิจ ในภาคการศึกษามีการเสนอให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นควรถูกบูรณาการเข้าไปในหลักสูตรของโรงเรียนและมหาวิทยาลัย เพื่อสร้างความตระหนักรู้แก่เยาวชนเกี่ยวกับรากเหง้าและองค์ความรู้ของชุมชนตนเอง ซึ่งเป็นแนวทางที่งานของ ชยันต์ (2540) ชี้ให้เห็นว่า“ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือระบบความรู้ที่ผูกพันกับชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชน ดังนั้นการส่งต่อจะต้องผูกกับพื้นที่ทางสังคมที่คนรุ่นใหม่มีบทบาทอยู่”

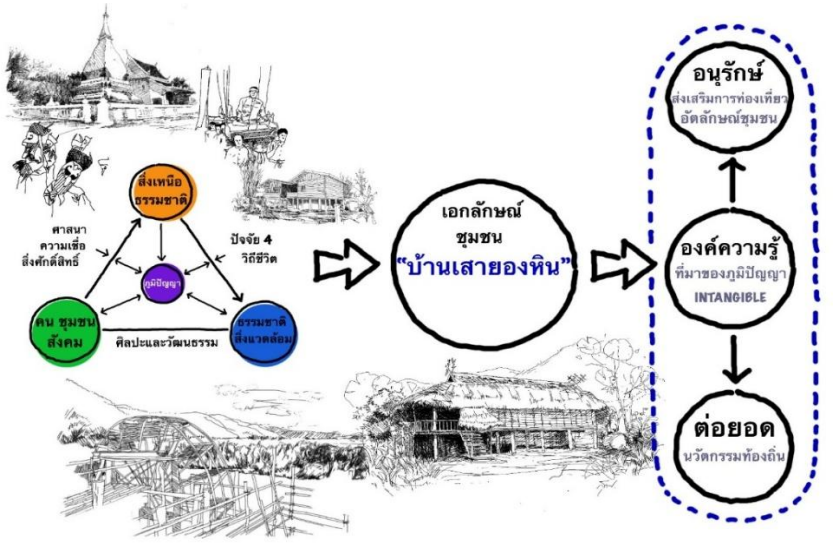
ในด้านเศรษฐกิจ แนวคิดการแปลงภูมิปัญญาให้เป็นผลิตภัณฑ์หรือบริการร่วมสมัย สอดคล้องกับแนวคิดของ เพิ่มศักดิ์ (2546) ที่ระบุว่าการต่อยอดภูมิปัญญาจะคงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อ “ชุมชนสามารถปรับตัวโดยสร้างมูลค่าใหม่จากทุนทางวัฒนธรรมโดยไม่สูญเสียตัวตนดั้งเดิม” เช่น การพัฒนาหัตถกรรมพื้นถิ่นให้ร่วมสมัย หรือการใช้เทคโนโลยีช่วยเพิ่มมูลค่าแก่ผลิตภัณฑ์ชุมชน

2. การสร้างพื้นที่และระบบส่งต่อความรู้ การสร้างพื้นที่ความรู้ เช่น พิพิธภัณฑ์มีชีวิต การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้หรือชุมชนต้นแบบที่เข้าถึงง่าย ให้คนได้สัมผัสและทดลองใช้ภูมิปัญญาด้วยตนเองเป็นการส่งต่อความรู้ที่เหมาะสมกับคนรุ่นใหม่ จัดเวิร์กช็อปหรือโครงการที่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้ถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นใหม่ ถือเป็นการจัดกิจกรรมข้ามรุ่นและ การสร้างฐานข้อมูลออนไลน์หรือแพลตฟอร์มออนไลน์ ที่เก็บรวบรวมความรู้สามารถทำให้การเข้าถึงง่ายขึ้น

นอกจากนี้ แนวทางดังกล่าวยังสอดคล้องกับมุมมองของ UNESCO (2003) ที่ระบุว่าการธำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจำเป็นต้องอาศัยทั้งการสืบทอดเชิงการศึกษา การสนับสนุนจากระบบเศรษฐกิจร่วมสมัย และพื้นที่ให้ชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาของตนในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาไม่ถูกกลืนหายไปจากแรงกดดันของสังคมสมัยใหม่ และในด้านการปกครององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนการใช้ภูมิปัญญาในแผนพัฒนาชุมชน เช่น การอนุรักษ์การก่อสร้างแบบดั้งเดิมในการพัฒนาเมืองหรือการวางโซนนิ่งเมืองเพื่อการอนุรักษ์เมืองแบบดั้งเดิมเอาไว้

3. การปรับตัวของภูมิปัญญาให้ทันสมัย คือ การนำแนวคิดดั้งเดิมมาปรับใช้กับเทคโนโลยี เช่น การสร้างอาคารโดยใช้หลักระบายอากาศแบบโบราณร่วมกับวัสดุสมัยใหม่ เปรียบเสมือนเป็นนวัตกรรมจากภูมิปัญญา (คณกร สว่างเจริญ, 2566) การเล่าเรื่อง (Storytelling) การทำสารคดี วรรณกรรมหรือคอนเทนต์ออนไลน์ที่นำเสนอเรื่องราวของภูมิปัญญาให้เข้าถึงคนรุ่นใหม่และการเชื่อมโยงภูมิปัญญากับกระแสโลก เช่น การพัฒนาอาหารพื้นบ้านให้เป็นสินค้าสุขภาพที่ตรงกับแนวโน้มของตลาดก็ถือว่าเป็นการปรับตัวของภูมิปัญญาให้เข้ากับยุคสมัยได้

4. การสร้างนโยบายและแรงจูงใจทางสังคม การออกกฎหมายหรือมาตรการสนับสนุน เช่น กฎหมายคุ้มครองสิทธิ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ป้องกันการถูกนำไปใช้โดยไม่ได้รับอนุญาตช่วยในการรักษาภูมิปัญญาให้อยู่คู่กับเจ้าของภูมิปัญญาได้และการให้รางวัลเชิดชูบุคคลที่อนุรักษ์ภูมิปัญญากระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาผ่านสื่อ ทำให้บุคคลเห็นความสำคัญกับภูมิปัญญาด้วยเช่นเดียวกันและการเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์คือ การสนับสนุนให้ภูมิปัญญากลายเป็นอุตสาหกรรมที่สร้างรายได้ เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ภาพที่ 8 ความสัมพันธ์ในลักษณะของภูมิปัญญาสู่การอนุรักษ์และต่อยอดโดยองค์ความรู้ทางภูมิปัญญา

บทสรุป

การอนุรักษ์บ้านเสายองหินไม่ควรเป็นการดูแลรักษาเพียงแค่สิ่งที่มองเห็น เช่น โครงสร้างทางกายภาพหรือรูปแบบดั้งเดิมของตัวบ้านเท่านั้น หากแต่ควรมองลึกไปถึงองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานของการสร้างบ้านเสายองหิน ซึ่งถูกถ่ายทอดผ่าน วิถีชีวิต ความเชื่อ และบริบทสิ่งแวดล้อมของผู้คนลุ่มน้ำหมัน การอนุรักษ์จึงต้องผสานการเรียนรู้จากรุ่นสู่รุ่นควบคู่กับการใช้เทคโนโลยีและนโยบายที่สนับสนุน เพื่อให้ภูมิปัญญาเหล่านี้สามารถต่อยอดสู่ *“นวัตกรรมท้องถิ่น”* ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตร่วมสมัยได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมร่วมสมัย ภูมิปัญญาบ้านเสายองหินถูกการเน้นอนุรักษ์เพียงเปลือกนอก การมองวัฒนธรรมเป็นเพียงวัตถุจัดแสดง หรือการตีความใหม่ตามรสนิยมของผู้มาเยือนมากกว่าผู้คนในชุมชน การบดบังดังกล่าวอาจทำให้ความหมายดั้งเดิม เช่น เหตุผลทางสิ่งแวดล้อม ระบบความเชื่อ ระบบการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และวิถีคิดของบรรพชนค่อย ๆ เลือนหายไป จนเหลือเพียง *“ภาพแทน”* ของวัฒนธรรม ไม่ใช่วัฒนธรรมในความหมายแท้จริง

ดังนั้น แนวทางการอนุรักษ์ที่เข้าใจทั้งตัวบ้านและภูมิปัญญาที่อยู่เบื้องหลัง พร้อมทั้งปลดเปลื้องการบดบังทางวัฒนธรรม จึงเป็นแนวทางที่ทำให้บ้านเสายองหินไม่กลายเป็นเพียงซากภูมิทัศน์วัฒนธรรม แต่ยังคงเป็น *“มรดกที่มีชีวิต”* ที่สามารถส่งเสริมอัตลักษณ์ สร้างเศรษฐกิจชุมชน และมีบทบาทในสังคมร่วมสมัยของชุมชนลุ่มน้ำหมันได้อย่างยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ขนิษฐา ปานศรี. (2559). *บ้านเสายองหิน: ภูมิปัญญาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนด่านซ้าย.* เลย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.

คณกร สว่างเจริญ, ลักษณา เกยุราพันธ์, & พงษ์พันธ์ นารีน้อย. (2566). รูปแบบนวัตกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในจังหวัดนครนายก. *Journal of Roi Kaensarn Academi, 8*(10), 663–680.

จันทนีย์ วงศ์คำ. (2544). *พัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นกะเลิง: กรณีศึกษา บ้านหนองโนนสูง จังหวัดมุกดาหาร.* วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์. (2546). *พระธาตุศรีสองรัก: ตำนาน ประวัติศาสตร์ และความเชื่อของผู้คนลุ่มน้ำหมัน.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ชยันต์ วรรธนะภูมิ. (2540). *ความรู้พื้นบ้านกับการพัฒนา.* กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ณัฐวดี สัตนันท์. (2561). พื้นที่ใต้ถุนบ้านเรือนไทยในบริบทสังคมร่วมสมัย: การเปลี่ยนผ่านสู่พื้นที่ใช้สอยหลัก. *วารสารคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 17*(1), 45–66.

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. (2546). *ทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน.* กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภูมิชาย พันธุ์ไพโรจน์. (2553). *การปรับตัวของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทยในสังคมสมัยใหม่.* คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วีระ อินพันทัง. (2554). การอนุรักษ์เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในประเทศไทย. *วารสารธนาคารอาคารสงเคราะห์, 17*(66), 15–28.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2548). *สยามประเทศไทย: ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรม.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ส่งศักดิ์ อ่อนสุวรรณ. (2562). *เรือนพื้นถิ่นชุมชนภูผักไซ่ ตำบลหินฮาว อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์.* งานประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยรังสิต.